
D. Bloxham, Genocide on Trial War Crimes Trials and the Formation of Holocaust History and Memory

Review by: חנה יבלונקה

Zion / ציון, Vol. (תשס"ד), חוברת ד', pp. 527-531

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036610>

Accessed: 28/11/2011 04:09

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

Donald Bloxham, *Genocide on Trial. War Crime Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*, Oxford University Press, New York 2001, 273 pp.

יש מן המלבב בקריאת ספר ביכורים שהוא עיבוד של עבודת דוקטורט, שכן עבודות אלה ההופכות לספר מתאפיינות פעמים רבות בתחושת שליחות ובתחושת גילוי, ואף ניכר בהן התענוג שבהתפלמסות עם החוקרים הגדולים בתחום הנדון. כזה הוא ספרו של בלוקסהם. הוא מתפלמס עם השמות הגדולים בחקר השואה, כמייקל מארוס, יורגן וילקה וג'פרי הרף. זאת ועוד, הוא חדור תחושת שליחות בנושא השואה – הפשע הגדול ביותר שבוצע, לדעתו, בימי מלחמת העולם השנייה – ודחיקתה לשולי הדיון המשפטי. אם לא די בכך, ספרו זה מציג את אחת הקריאות היסודיות בתיעוד העוסק במשפטים שערכו בעלות הברית בשנים הראשונות שלאחר המלחמה ובמה שקדם להם.

בלוקסהם ההיסטוריון נכנס לאחד התחומים המרכזיים בשיח ההיסטוריוגרפי בן זמננו, הדיאלוג שבין משפט להיסטוריה ובין משפט לזיכרון קולקטיבי. יותר ויותר מתברר כי להליך המשפטי השפעה על תכני הזיכרון הקולקטיבי, אך בה בעת הליך זה מושפע אף מן ההקשר החברתי, הפוליטי, התודעתי וההיסטורי שבתוכו הוא פועל. קל וחומר שהדברים נכונים לגבי משפטים בעלי חשיפה ציבורית ותקשורתית רחבה, העוסקים באירועים מעצבים ובסוגיות היסטוריות דרמטיות במיוחד. רבים מן המשפטים שנערכו לנאשמים הנאצים עונים לתיאור זה.

הספר שלפנינו עוסק בכמה מן המשפטים שערכו בעלות הברית לנאשמים מגרמניה הנאצית. הספר מתרכז בעיקר בבית הדין שדן במי שהוגדרו פושעי מלחמה 'מרכזיים' (major). בתוך כך נבחן המקום שהוקצה לרצח היהודים במשפטים אלה ומתבררת השפעת ייצוג משפטי זה על הראייה ההיסטוריוגרפית, המוסרית והחינוכית של השואה.

המחקר, שפורסם בשנת 2001, נולד לתוך מציאות שבה השואה היא מן הנושאים המרכזיים בשיח התרבותי המערבי. עם זאת הוא דן בתקופה שבה היה נושא זה בשולי שוליו של הדיון הציבורי. טענתו המרכזית של בלוקסהם היא כי לייצוג של השואה במשפטים הללו הייתה תרומה לשוליות זו. הוא יוצא נגד מייקל מארוס, שהעלה על נס את ריבוי החומר התיעודי על השואה שנחשף בעת משפטי נירנברג. בלוקסהם טוען, שהמסמכים והמידע שהיו בידי בית הדין בנירנברג בנושא השואה אינם הגורם העיקרי, וחשובה מכך המסגרת הקוגניטיבית שלתוכה נטמע התיעוד בקרב מי שנחשפו למשפט.

המושג 'משפטי נירנברג' כולל את משפט ה'בכירים' ועוד שנים־עשר משפטים נוספים. הם חולקו לנושאים שונים, כגון משפט הרופאים והמדענים, משפט המשפטנים, משפט מחנות הריכוז (ההיבט הניהולי והכלכלי שלהם), משפט עוצבות המבצע (האיינזצגרופן), משפט המיניסטרים ומשפט הפיקוד הבכיר. בלוקסהם בחר להתעמק במשפט אנשי עוצבות המבצע, בשל הנחתו כי הוא התחום הקרוב ביותר לרצח היהודים.

חשיבותם של משפטים אלה נעוצה בכך שהם סיפקו בסיס דוקומנטרי מאורגן ואף תיעוד בעל פה, שהפכו למקור היסטורי ראשון במעלה לחקר התקופה הנדונה. המשפטים נבעו מן ההכרה שיש לשפוט יחידים וקבוצות שהיו מעורבים בזימה ובביצוע של מדיניות הפשע, שבשל היקף תחולתה הייתה חסרה אפיון גאוגרפי מוגדר. זו הייתה אף אחת מאמות המידה להגדרת פושעים כבכירים: לצד היותם אנשים ששמן היה ידוע בציבור (Household names, בלשונו של בלוקסהם), הרי הם

ייצגו את השילוש הלא קדוש בעיני מעצבי המשפט, זה של נאציזם, מיליטריזם ואימפריאליזם כלכלי.

בְּלוֹקְסָהם צִיין כי לא נשמר תיעוד מלא על כל המשפטים שנערכו אחרי מלחמת העולם השנייה, אך הוסיף כי נערכו כמה אלפים כאלה והורשעו בהם עשרות אלפי בני אדם. חשיבות מיוחדת נודעת לאבחנתו בין כלל המשפטים ובין משפטי נירנברג. הראשונים עסקו בסימפטומים של הפשע הנאצי (לשם ענישה ונקמה), ואילו האחרונים עסקו בדרך כלל בסיבות של הפשע (מתוך מחשבה על הדורות הבאים). בהקשר זה נכנסת לדיון סוגיית רצח היהודים, פשע שלא היה לו תקדים בעבר.

שתי השאלות המרכזיות הניצבות כאן הן: איזה מקום יוחד לרצח היהודים במשפטי נירנברג, והאם בניתוח הסיבות לפשעי הנאצים נתפסו הפשעים הללו כמכלול אחד או שהובחנו בהם גוונים שונים, שאפשרו לדון ברצח היהודים כפשע מסוג חדש ושונה מבחינה מהותית.

דומה שהדרך הנכונה ביותר לקריאת הספר ולבחינת התשובות שניתנו בו לשאלות אלה היא על רקע סוגיית המודעות המתפתחת לשואה, או בשמה המקובל: סוגיית המידע – הידיעה והתודעה. לחוקרי השואה ידועה היטב סוגיה זו מתחום תורת ההכרה, הקרויה 'בעיית המידע והתודעה' (ראו: י' באואר, תגובות בעת השואה: נסינות עמידה, התנגדות, הצלה, תל אביב 1983, עמ' 85). לאמור, קיים פער הכרחי ופער של זמן בין כמיות המידע הזורם לבין פענוחו לכלל ידיעה ממשית וגיבושו לתודעה שאחריה עשיית מעשה. הדברים יפים הן לפרט הן לציבור.

במחקר השואה באים הדברים לידי ביטוי באופן האטי שבו נתפענוח הידיעות על הרצח ההמוני לכלל תמונה בהירה, שהוכיחה – מאוחר מדי יש לומר – כי מדובר ב'פתרון סופי' וכולל שהגו הגרמנים בנוגע ליהודים. כמו כן בא הדבר לידי ביטוי באטיות שבה פענוח העולם החופשי את המידע לכלל הכרה, שחדרה בסופו של דבר לתודעה והביאה למעשי הצלה. מטבע הדברים, בעיה זו הולכת ומחריפה ככל שהאירוע המתרחש רחוק יותר ממאגר החוויות שחש האדם. השואה הייתה ללא ספק אירוע חריג ויוצא דופן, שההכרה בו וגיבוש התודעה ביחס אליו חייבו בין היתר גם את הריסתן של תבניות חשיבה מקובעות קודמות.

בעיית המידע והידיעה לא הצטמצמה רק לתקופת השואה עצמה, וניתן לאתר אותה גם בשנים שלאחריה. תהליכי עיבודו של המידע שזרם על אודות השואה לכלל ידיעה ותודעה היה אטי למדי, ואולי לא יכול היה להיות אחרת. אין לתלות זאת רק בחריגותו של המידע, בעצמתו הרגשית ובתהליך ההדחקה הרחב שננקט לגביו, ודומה שגם אירועי מלחמת העולם, חוויה לאומית ואישית רבת עצמה בזכות עצמה, התחרו במידה לא מבוטלת של הצלחה בחוויית השואה. בוודאי שכך היה הדבר בשנים הראשונות שלאחריה.

משפטי נירנברג נערכו זמן קצר אחרי תום מלחמת העולם השנייה, ובשלהי שנות הארבעים כבר הלכו ונפסקו, בעיקר על רקע המלחמה הקרה. איזה מידע היה בידי מעצביהם של משפטי נירנברג? כיצד הם קראו בו וכיצד הטמיעו אותו במכלול המשפטי?

לפני שאתייחס לשאלות אלה ולתשובות שמציע לכך הספר, יש מקום להפנות את תשומת הלב לשם שבחר בְּלוֹקְסָהם לתת לספרו: *Genocide on Trial. War Crime Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*. בכותרת הראשית בחר המחבר להשתמש במונח ג'נוסייד ואילו בכותרת המשנה במונח Holocaust. יש בכך כדי ללמד שהמושג הראשון התאים לדעתו יותר להקשר המשפטי הרחב ולמה שהוא הגדיר כ'זיכרון משפטי', ואילו המושג השני הוא המקרה הפרטי.

בלוקסהם מראה לקורא באופן ברור מה רב המידע שהיה מצוי בידי מעצבי המשפטים על רצח היהודים, אף שמדובר בזמן כה קצר לאחר תום המלחמה. בין המקורות שהיו ידועים להם אפשר לציין את פרוטוקול ועידת ואנוזה, את דו"ח וצלר וורבה שנמלטו אושוויץ, ואת פרוטוקול השיחה בין וילהלם הטל (Wilhelm Höttl) לאייכמן, שבה קבע אייכמן ששישה מיליון יהודים נרצחו בידי הנאצים. כמו כן היו בידי החוקרים תמלילי הקירותיהם של חשובי העושים במלאכה, כמו דיטר ויסליצני (Wisliceny), יד ימינו של אייכמן, ורודולף הס (Höss), מי שהיה מפקד אושוויץ עד שנת 1943. עם כל זאת, ככל שמתקדמים בקריאת ספרו של בלוקסהם כן מתברר שהן השופטים הן התובעים לא הבינו את מהותו של העניין שבפניהם. הללו היו שבויים בתבניות חשיבה שמנעו מהם הכנה זו.

מעצביהם של משפטי נירנברג נבדלו בהשקפת העולם ובפרשנויות של האירועים שהשפיעו השפעה מכרעת הן על מקומה של הסוגיה היהודית במשפטים הן על אופייה של ההיסטוריוגרפיה שנכתבה על הנושא. בין ההשקפות הללו בולטת התפיסה בדבר המונוליתיות של השלטון הנאצי ומטרותיו. התפיסה שקנתה לה אחיזה באופן מיוחד טענה לקשר (קונספירציה) נאצי שתכליתו להשתלט על אירופה והעולם בדרכי מלחמה, קשר שהיה לב לבו של ההליך המשפטי. המשפטים כולם שועבדו לרעיון המרכזי, שיש להסביר את כל מעשי הברוטליות חסרי התקדים של הנאצים על רקע תכנית הקשר שתכליתה שליטה עולמית. השואה והקטגוריה המשפטית – שהייתה חדשה באותם ימים – של פשעים נגד האנושות נתפסו כאחד מתוצרי הלוואי של קונספירציה זו. מן ההיבט של הכתיבה ההיסטוריוגרפית, הולידה ראייה זו את האסכולה האינטנציונליסטית בחקר השואה, זו שיצרה זיקה בין קשירת קשר למלחמה ובין שנאתו רבת השנים של היטלר ליהודים ורצונו להכחידם. הכול נעשה תוך תכנון מראש. על כן נעדרה מן המחקר שנים רבות ההבנה של הקונפליקטים בתוך השלטון הנאצי, שכנו לימים 'אנרכיה טוטליטרית'. ראייה היסטורית זו התעלמה מריבוי הגופים בעלי יכולת ההחלטה במשטר הנאצי. וחשוב מכך, הושמטה בה סוגיית אחריות הפרט והמניע של הפרט לרצוח, הואיל ואחריות זו הועמדה לחלוטין בצלם של כוחות מטה היסטוריים. זאת ועוד, מעצבי המשפטים ביטאו, לטענת בלוקסהם, גם את חוסר הנוחות הבסיסי של הליברלים המערבי לעסוק בנושאים של גזענות, קל וחומר את הקושי להעדיף קבוצה אתנית אחת על פני רעותה.

לצד ההתמקדות בתאוריית הקשר, היו מעצבי המשפטים שבויים בקונספציה על מקומם של גופים שונים בתהליך הברוטליזציה של השלטון הנאצי, קונספציה שמקורה במידע שמן התקופה הטרם מלחמתית. כך, למשל, נתפסו מחנות הריכוז בדמות דכאו ובוכנוולד שלפני המלחמה. מחנה אושוויץ, למרות התייעוד הרב שהגיע על אודותיו, נתפס בעיני השופטים המערביים גם כבעל נופך פן-אירופי, אך בעיקר כדוגמה נוספת לרע הטמון במחנות הריכוז ותו לא. מדהימה היא העובדה שמחנות בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה נעדרו לחלוטין מן הדיון. עלינו לזכור שמדובר במחנות מסוג מיוחד – מחנות מוות. הם נועדו לרצח היהודים בלבד ונרצחו בהם לא פחות ממיליון ושבע מאות אלף יהודים. באותו אופן פשטני נתפס המושג גיסטאפו כמעט כמילה נרדפת לכל ארגון קרימינלי. תפיסתו של רוברט ג'קסון, התובע הראשי במשפטים, הייתה שהם משפטים נגד 'גרינגו והגיסטאפו' (עמ' 187). אין פירושו של הדבר שמעשי הגיסטאפו נחקרו לעומק בשל כך. לדוגמה, מחלקתו של אייכמן IVB4, 'המחלקה היהודית', כמעט שלא זכתה לתשומת לב כלל.

זאת ועוד, כשכבר הוזכר נושא היהודים במשפט הראשי, דובר אך ורק על מרכזי המוות והרצח בגז, תוך דחיקה מוחלטת של ההמתה ההמונית בידי האינצידנטים בשלבים שלפני כן. בנושא זה כמעט

שלא נמצא תיעוד, והוא נותר באפלה שנים רבות, חבוי בארכיונים הסובייטיים. כמו כן, לא נעשה שום חיפוש אקטיבי אחר מקורות בנושא זה, שכן תפקידן של עוצבות המבצע לא היה נהיר לחוקרים די צורכו. כמה מבכירי הרוצחים נתפסו בידי בעלות הברית, אך הם לא הועמדו לדין מסיבות בירוקרטיות שונות, בלתי נתפסות במחשבה הציבורית בת ימינו. נציין לדוגמה את גאורג ליברנט (Georg Libbrandt), ממשנתפי ועידת ואנוזה, שלמרות עצומה יהודית בעניין העמדתו לדין לא נשפט כלל, בנימוק שהמועד מאוחר מדי (שלהי שנות הארבעים) ואין מקום בבית המשפט (!).

בלוקסהם מביא דוגמאות רבות נוספות, מסמרות שיער, מעין אלה. אציין, למשל, את עניינו של קורט דלוגה (Kurt Daluge), ראש משטרת הסדר, שהייתה גורם מכריע ברציחות ההמוניות במזרח אירופה. בעלות הברית ידעו על האיש ועל פשעיו עוד לפני סיום המלחמה ואף על פי כן הוא לא נשפט במשפטי נירנברג. בלוקסהם מציין לכך שתי סיבות מרכזיות: האחת שהאיש היה בלתי ידוע בציבור הרחב, והאחרת שסדרי העדיפויות של בעלות הברית לא העמידו במקום מרכזי את רציחתם של היהודים. דלוגה הוסגר לצ'כיה, ושם נשפט רק על פעילותו המקומית כפרוטקטור של בוהמיה ומורביה. בדעת הקהל המערבית הפכו אפוא הוא וארגונו לשוליים, וכך גם נדחקה לקרן זווית רציחתם של מאות אלפי יהודים בשטחי ברית המועצות.

יחסם של התובעים לסוגיה היהודית נגזר אף מן האקסיומה שאין להראות בשום אופן השפעה יהודית על ההליכים המשפטיים. יתר על כן, התובע ג'קסון סבר שאין זה מן הראוי שהנושא היהודי יוצג בידי יהודים. הוא לא ראה כל קושי לצרף לצוותו משפטים יהודים, כל זמן שהם לא היו מעורבים בנושא היהודי. גם ידיעות ממקורות יהודיים נתקבלו בתנאי שהן הגיעו מגורמים מהימנים (כלומר לא ציוניים). יתר על כן, יהודים לא הורשו לתאר את גורלם בעת המלחמה, בעיקר משום שנתפסו כבלתי אמינים וכנוטים להגזמה. האישוש העובדתי במשפט נותר אפוא, לדברי בלוקסהם במשפט חד כתער, 'תפקידם של מסמכים נאציים' 'אובייקטיביים', מחד גיסא ושל אנשים בעלי קול אוניברסלי כמו ג'קסון, מאידך גיסא' (עמ' 68). עניין זה סוכם במשפט נחרץ נוסף באותו עמוד: 'האמריקנים לא ראו מקום לתת יותר מדי תשומת לב לגורל היהודים'.

לבסוף, את המעבר מ'מידע' ל'ידיעה' בלמה גם העובדה שסיפור השואה פורק בהליך המשפטי לדיונים בבתי דין שונים ולמשפטים בנושאים שונים (איינוצגרופן, מיניסטרס, וכדומה). וכך הפכה ראיית המכלול לכמעט בלתי אפשרית.

בתוך כך נותר רצח היהודים השיטתי בשטחי המזרח שולי, לא ידוע ולא מדובר. סיפור השואה בכללו התעלם מן הקרבנות – מסיפורם ומכאבם – ונותר אפיוודה נוספת בסיפור הרחב של מלחמת העולם שהאפילה עליו. מלחמה זו עצמה נתפסה כמלחמת הטוב ברע והחופש בשעבוד, אך מעולם לא כמלחמה נגד הרוע הגדול מכולם – תכנית הג'נוסייד. כשהתגלו המתנות ושותרו, הם נתפסו כדיעבד כהצדקה 'לזה אשר בגינו נלחמנו', אך ה'זה' מעולם לא הוגדר כהלכה. וכך שקעו מדינות אירופה בבניית הזהות הלאומית הפוסט מלחמתית שלהן, שנשמכה במידה רבה על הקרבנות הפרטיים של כל אחת ואחת מהן. זהות זו חייבה הדרה מוחלטת של סוגיית שיתוף הפעולה עם הגרמנים, במיוחד בכל הקשור בשואה ובעצימת העיניים הרחבה נוכח גורל היהודים, וענייני מוסר אחרים החלו לעלות על סדר היום. 'ניצולי השואה שהגיעו לחופינו', כותב בלוקסהם, 'קיבלו אמצעי מחיה אך לא אוזן קשבת, שכן סיפוריהם נראו יותר ויותר כתזכורת חסרת טעם של המלחמה בעיני אוכלוסייה שהשתוקקה לחזור לחיים של שלום' (עמ' 227).

ספרו של בלוקסהם נשען על מאגר עשיר במיוחד של מקורות מרחבי העולם, על חומר ארכיוני שמקצתו טרם ראה אור, ועל העיתונות הנרחבת של התקופה. בלוקסהם אינו הראשון שנדרש לסוגיית מקומה של השואה במשפטי נירנברג ובמיוחד במשפט הראשי. על כן תמוזה התעלמותו מספרו החשוב של מייקל מארוס: *The Nuremberg War Crimes Trial, 1945–1946, A Documentary History*, New York 1997, התורם אף הוא רבות לנושא זה. שני החוקרים מפרשים את המקורות באופן שונה לחלוטין. שניהם מסכימים על שוליותו של הנושא היהודי במשפטים, אך אם מארוס מדגיש ומעלה על נס את חשיפתו של חומר חשוב בנושא השואה, הרי בלוקסהם רואה בחומר שנחשף על השואה ('המידע') 'ידיעה' חלקית בלבד, והיא היא שגרמה לכך שהמקורות שנתגלו לא הפכו ממידע לידיעה. בדרך הצגה זו של הדברים תרם בלוקסהם תרומה רבה להבנת הדרך שבה ראה המערב את שואת היהודים. הוא מציע בסיס איתן והתחלה משכנעת לתיאור הרחב של התהליך שבו הפך רצח היהודים ממצב של שוליות תודעתית, או העדר תודעה בכלל, לאחד הנושאים המדוברים ביותר בשיח הציבורי, ולאחת הסוגיות הנחקרות ביותר בשדה ההיסטוריוגרפי והמשפטי.

מחקר זה גם העניק ממד חדש לבחינת חשיבותו של משפט אייכמן, כחמש עשרה שנה לאחר השואה. רבים מן החסרונות של משפטי נירנברג ביחס לידיעת השואה ותודעתה מצאו את תיקונם ההיסטורי במשפט אייכמן ובמה שקרה בעקבותיו. במרכזו של משפט זה, שבן גוריון הגדירו כ'נירנברג של היהודים', עמד סיפור השואה בכליותו ובמלוא פריסתו הגאוגרפית, תוך שימת דגש על מזרח אירופה, שבה לבדה נרצחו כחצי מקרבנות השואה. תאי הגזים הובנו על פי הרקע האמיתי שלתכליתו נבנו, ואף הובהר התפקיד שמילאו ברצח גופים שונים, מלבד הס"ס, והוכר מקומם של משתפי הפעולה מקרב העמים במעשי הזוועה. וחשוב מכול, משפט אייכמן השמיע את קולם של רבבות ניצולי השואה, 'הקרבנות', כמספרים לגיטימיים ומהימנים של גדול הפשעים בתולדות האנושות. הסיפור כפי שסופר במשפט זה, שלא כמו במשפטי נירנברג, הפך את ה'מידע' ל'ידיעה'. בתוך כך יצר משפט זה נדבך חשוב נוסף במחקר שטרם נכתב על התהליך הארוך, המפותל, הדרמטי והמסקרן שעברה תודעת השואה בישראל ובעולם, משוליות מופגנת ומכוונת בשנות הארבעים, לידיעה בשנות השישים, ולנושא מרכזי בשיח התרבותי המערבי בימינו.

חנה יבלונקה